

NÉHÁNY MAGYARORSZÁGI NÉMET HELYNÉV MAGYARÁZATA

GERSTNER KÁROLY

A magyar nyelvtudomány elmúlt bő két évtizedének egyik legnagyobb vállalkozása az a munka, amely az országban használatos földrajzi nevek összegyűjtését és közzétételét tekinti feladatának. Ennek az értékmentő és egyben forrásközlő munkának az eredményeképpen — mint ismeretes — már számos kötet megjelent, illetve kiadás előtt áll.

Ezen művek névtani, nyelvjárástani, néprajzi és egyéb vonatkozásairól számos írás jelent meg, ezért én itt csak egy fontos pontra kívánok rámutatni. Mivel a gyűjtés és publikálás nemcsak a magyar, hanem a hazai nemzeti kisebbségek nyelvén használatos nevekre is kiterjed, jó lehetőségek kínálkoznak arra, hogy ennek az anyagnak a segítségével vizsgáljuk a kettős vagy párhuzamos neveket, az ilyen elnevezések, a névváltások indítékait, a különböző nyelvű megnevezések kölcsönhatását stb.

A magyarországi német névanyag egy részének közzététele, illetve a kötetekben publikált nevek tanulmányozása során előkerült néhány olyan megnevezés, amely vagy egyedisége, vagy éppen szélesebb elterjedtsége miatt feltűnt számomra. A következőkben ezek közül vizsgálok meg néhányat. (A neveket a kötetekben található formában, lelőhelyüket pedig zárójelben közlöm.)

1. **Rígl** (K. 30. Agostyán 14.; 16. Csolnok 69.; 48. Várgesztes 39., 57. | V. 4. Kiszsidány 21.; 143. Alsószölnök 42., 54. | VP. 59. Bakonyjákó 81.; 41. Bakonykoppány 23. | VV. 30. Bánd 59.; Fenyőfő 92.; 22. Hárskút 66.; stb) Jelentése: 'domb; Hügel'. — Hangalakja alapján ez a szó azonosnak látszik a német *Riegel*-l. Ennek általánosan ismert köznyelvi jelentése 'keresztléc (mint zárószerkezet); retesz'. A német vadászati szókincsben 'hegygerinc mint vadváltóhely' jelentésben is használatos a szó (vö. Wahrig). Dél-Németországban és Felső-Ausztriában azonban a *Riegel*-nek 'kisebb domb; hegy meredek oldala' jelentése is eléggé elterjedt (vö. Grimm: DtWb. 8: 924; Schmeller: BayerWb. 2: 73, itt számos helynév is), amely már a középfelnémetből is adatható (vö. Lexer: Twb. *rigel* a.; EWD 3: 1427).

A jelentések összefüggését az idézett szótárak nem tárgyalják. A 'retesz' > 'domb' esetében bizonyára metaforikus jelentésfejlődéssel számolhatunk: a közös szemantikai mozzanat talán a '(bejáratot, utat) elzár, haladást akadályoz' lehetett.

A ném. *Riegel* ebben a formában csak a kontinentális nyugati germánból adatható (vö. még: holl. *richel* 'léc; keresztgerenda; párkány; stb.'). Etimológiája némiképp bizonytalan: a korábbi germán eredeztetés helyett a legújabb német etimológiai szótár, az EWD, a még a Római Birodalom fennállása idején a germánba került latin *regula* 'léc; pálca; vonalzó; szabály' népnyelvi továbbfejlődéseként magyarázza a szót. Ilyen módon a magyarországi német helynevekben gyakori *rigl* etimológiailag végső soron összefüghet a magyar *regiment*, *régió*, *reglama*, *regnál*, *régöly*, *regula*, *rektor*, *rezsi*, *rezsim*, *rigli*, *rigoloz*, *rigolyás* szavakkal.

2. **Szutn** (Cs. Szigetcsép 1616. | K. 30. Agostyán 26.; 11. Dorog 213.; 17. Leányvár 67., 106.; 45. Vértessomló 69., 95. | T. 36. Györköny 153. | VP. 3. Gyarmat 129.; stb.) E szóval völgyeket, mélyebben fekvő területeket, vizenyős réteket, nádast neveznek meg. — A mai német köznyelvben a szó ebben az alakban nincs általánosan elterjedve. A középfelnémetből azonban ismert a *sute*, *sutte* '(bugyborékoló) pocsolya' szó (EWD 3: 1759 *Sud* a.; Lexer: Twb. *sut* a.), s régebbi értelmező, illetve a bajor-osztrák nyelvjárásterületre vonatkozó szótárak is tartalmaznak hasonló alakú adatokat. A Grimm: Dt.Wb. (10/4: 1359–61) ²*Sutte* alatt a következő jelentést közli: 'mocsár; pocsolya; szennyes folyadék, amely mélyenfekvő területeken gyűlik össze'. Ugyanitt adatokat és utalásokat találunk arra, hogy a szó különösen a középső és déli német nyelvjárásokban ismert (és hely- és családnevekben is gyakori). Ehhez vö.: baj.-osztr. *sutt*, *sutten*, *sutt'n* 'pocsolya; kisebb mocsaras terület' (Schmeller: BayerWb. 2: 339); tir. *sutte* 'mocsár, vizes sár; iszapos mélyedés a határban' (Schatz 2: 623). Úgy gondolom, ezen jelentések alapján a baj.-osztr., illetve magyarországi német (elsősorban baj.-osztr. típusú nyelvjárásokból való) szó egymással összefügg, hiszen az utóbbival jelölt völgyek, mélyenfekvő területek, rétek talaja állandóan vagy időszakosan nedves, sáros, iszapos lehet.

A középfelnémet és német nyelvjárási *sutte* a germán **sauf-* gyökre vezethető vissza, melyből a következő szavak is származnak: ném. *Sud* 'forrás <mint folyamat>; lé, leves; forrázással nyert kivonat'; holl. *sudder* 'fortyog, csendben fő'; óangol *séodan* 'forr, fő'; stb. A germán szavak távolabbi etimológiai kapcsolata (litván, orosz) bizonytalan.

3. **Hoal** (VV. 3. Fenyőfő 32.) Sík erdős területet jelöl, melyen kísérleti fatelepítés folyt mintegy húsz évvel ezelőtt. — A hely elnevezése idején minden bizonnyal lent természetettek az adott határrészen, ugyanis a német nyelvjárási szó a régi nyelvben és ma a dél-német dialektusokban a *len* neve. A Schmeller: BayerWb. (1: 1144–5) a következő adatokat tartalmazza: baj.-osztr. *hår*, *hor* 'len; Flachs', *hår* Pl. 'különféle lenfajták; lenföldek'. A *len* feldolgozására utalnak a következő kifejezések: *Wasser-Har*, *weißer*

Har 'vízben áztatott len', tkp. 'fehér len'; *Land-Har*, *roter Har* 'a mezőn csapadék által megáztatott len', tkp. 'vörös len'. Ez a kultúrnövény adóként is szolgált, erről tanúskodik a *Harzehent* 'lentized' szó.

A Grimm: DtWb. (4/2: 6–7) *der haar* alakban közli a szót, s itt található egy olyan alak is, amely a fenyőfői szó jelentését és nyelvjárási kapcsolatait egyértelművé teheti: karintiai *hârl* 'gerebenezett, fésült len'; a szóvégi *l* a dél-németre (bajor–osztrákra) jellemző kicsinyítő képző. Ugyancsak itt szerepel egy svájci adat: *haargarten* 'lenföld'. A szó az ófelnémetből *haru*, a középfelnémetből *har* alakban adatolható; vö. még kfn. *har-lant* 'lenföld' (Lexer: Twb. 82).

A lennek ez a megnevezése a germán nyelvekben a korai középkorban általános volt; vö.: norv. N. *horr* 'feldolgozatlan len'; dán *hør* 'len; lenrost'; óangol *heordan* Pl. 'szösz, csepű', angol N. *hards* 'ua.'; ófríz *her* 'len'; holl. N. *heerd* 'lenszár'; stb. E szavak indoeurópai kapcsolataihoz vö.: gör. *κερκέον* 'szösz, csepű'; középipír *cîr* 'fésű'; orosz *чёрка* 'szösz'; stb. (az adatokhoz lásd: Falk–Torp 1: 454, De Vries: NedEtWb. 241; OxfEnglDict 5: 89; Pokorny 1: 585).

A nyugati germánból a *har*-t kiszorította a növénynek egy másik megnevezése: ném. *Flachs*, holl. *vlas*, ang. *flax*; így ma a fentiekben tárgyalt szó csak az északi germánban és a dél-német nyelvjárásterületen használatos.

4. **Preinplotn** (K. 17. Leányvár 99.) Domboldalon fekvő szántóterületet jelöl a név. — Az 1886-os telekkönyv *Brennplatten* alakban közli a nevet, azaz 'Égéslap', ám az adatközlők még hallomásból sem tudnak egy esetleges tüzről. Névtani szempontból az ilyen elnevezés eléggé általános és a magyarországi német névadásban is előfordul; vö.: VV. 18. Pénzesgyőr 62. *Óprenta Rígl* 'Angebrannter Riegel; Égett domb'.

A telekkönyv adata nyilvánvalóan egy „értelmesített” szó lehet, hiszen ebben a helynévben egy másik német szót kell keresni, mégpedig a mai német köznyelvi *Brei* 'pép'-nek megfelelő baj–osztr. *brei*~ alakot (adatolva 1419-ből: *prein*). Ennek a 'pép'-en kívül 'kölesmag, hajdinamag' jelentése is van; vö.: "... die Körner der Hirse, des Buchweizens ..., die, auf der Mühle enthülset und zu Brey gekocht, eine beliebte Speise sind, Grütze." (Schmeller: BayerWb. 1: 353) Mivel köles- vagy hajdinatermesztésre a leányvári adatközlők nem emlékeznek, a kérdéses szónak egy további jelentése lehet meg a helynévben: növénynévként szerepel az idézett szótárban *der wilde Brein* 'grüner Fennich', azaz 'muhar'. Ez a növény a leányvári német nyelvjárásban *prei*~*krös* 'Breingras' alakban ismert; a muhart lucernával keverve takarmánnyként termesztették. A *Preinplotn* tehát a terület egykori növényzetére utaló név.

A baj.-osztr. szóvégi nazális másodlagos jellegű, hiszen az ófn. *brī*, kfn. *brīe*, *brī* 'sűrű, pépes étel' (vö. még: holl. *brij*; óangol *brīw*: 'ua.'; lásd EWD. 1:212) szavak függő eseteinek *-n*-je integrálódott a tőhöz, ami jellemzően baj.-osztr. jelenség. Ez az *n* pedig az előtte álló magánhangzót nazalizálta, ami szintén a baj.-osztr. nyelvjárások sajátossága; vö.: *klā*~ 'klein', *sū*~ 'Sohn', *mei*~ 'mein' stb. A nazális magánhangzót írásban csak *n*-nel lehetett jelölni, s az így leírt *prein* szó egybeesett a (leányvári) baj.-osztr. *preina* 'ég; brennen' ige alakjával.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a terület az egykor ott termesztett növényről, s nem egy esetleges tűzvészről lett elnevezve.

A fenti helynévhez lásd még: K. 44. Kecskéd 42. *Prejákəl* 'Breinäckerl' [K4. *Kölesdülő*]; 5. Nyergesújfalú 155. *Prejfföd* 'Breinfeld'; stb.

Rövidítésjegyzék

(csak azon műveket vettem fel, amelyek a TESz.-ben nem találhatók meg)

- Cs. = A Csepel-sziget földrajzi nevei. Budapest 1982.
- EWD = Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. Akademie Verlag, Berlin 1989.
- K. = Komárom megye földrajzi nevei. Budapest 1985.
- T. = Tolna megye földrajzi nevei. Budapest 1981.
- V. = Vas megye földrajzi nevei. Szombathely 1982.
- VP. = Veszprém megye földrajzi nevei II. A pápai járás. Budapest 1987.
- VV. = Veszprém megye földrajzi nevei IV. A veszprémi járás. (Megjelenés előtt.)